

Науковий вісник Львівського національного університету
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.
Серія: Економічні науки

Scientific Messenger of Lviv National University
of Veterinary Medicine and Biotechnologies.
Series: Economical Sciences

ISSN 2519–2701 print

<https://nvlvet.com.ua/index.php/economy>

doi: 10.32718/nvlvet-e10208

UDC 330.131.5:334.716:172.4(477)

Economic principles of small and medium-sized enterprise development in Ukraine in times of war

Ya. S. Yanyshyn¹, R. P. Dudyak¹, H. V. Markiv², S. Ya. Buhil², O.-V. M. Vovk¹

¹Staropolska Academy of Applied Sciences in Kielce, Lviv, Ukraine

²Lviv National Environmental University, Dubliany, Ukraine

Article info

Received 19.11.2023

Received in revised form

20.12.2023

Accepted 27.12.2023

¹Staropolska Academy of Applied Sciences in Kielce representative office in Lviv, Bohdana Chmelnytskoho Str., 212, Lviv, 79037, Ukraine.
Tel.: + 38-063-70-828-29
E-mail: sts@wivw@gmail.com

²Lviv National Environmental University, V. Velykoho Str., 1, Dubliany, 80831, Ukraine.
Tel.: +38-050-92-061-35
E-mail: s_bugil@ukr.net

Yanyshyn, Ya. S., Dudyak, R. P., Markiv, H. V., Buhil, S. Ya., & Vovk, O.-V. M. (2023). Economic principles of small and medium-sized enterprise development in Ukraine in times of war. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Economical Sciences, 25(102), 60–67. doi: 10.32718/nvlvet-e10208

The article examines the definition of the concepts of "small and medium-sized enterprises," the essence, significance, reasons for the economic downturn, and the insignificant improvement in the indicators of economic development of these entities in the country. Attention is drawn to the fact that these economic entities are important components of the country's economic potential in market relations. Emphasis is placed on the peculiarities of business development in the conditions of a pandemic and wartime in Ukraine. The method of distinguishing small and medium-sized enterprises among micro and large enterprises in the economic system of Ukraine is investigated. A comparative analysis of the indicators of economic activity of active small and medium-sized enterprises in recent years is conducted. Some perennial problems of the economic development of SMEs are outlined, and new main challenges and problems of SME development associated with Russia's full-scale invasion of Ukraine are identified. Some positive shifts in the economic activity of small and medium-sized enterprises during the war in Ukraine and prospects for the post-war period are revealed. The authors formulate proposals for stabilizing and gradually increasing the potential of enterprises and the development of SMEs in the economy of the country, which is at war with the Russian aggressor on the territory of Ukraine.

Keywords: economy, small and medium-sized enterprises, economic indicators, economic relations, development issues, pandemic and wartime, factors influencing SME development.

Економічні засади розвитку малих та середніх підприємств України в умовах війни

Я. С. Янишин¹, Р. П. Дудяк¹, Г. В. Марків², С. Я. Бугіль², О.-В. М. Вовк¹

¹Старопольська Академія Прикладних Наук в Кельце, м. Львів, Україна

²Львівський національний університет природокористування, м. Дубляни, Україна

У статті розглянуто дефініцію понять «мале і середнє підприємництво», сутність, значення, причини виникнення економічного спаду та несуттєвого підвищення показників економічного розвитку цих суб'єктів в економіці країни. Звернено увагу на те, що ці суб'єкти економіки є важливими складовими економічного потенціалу країни у ринкових відносинах. Акцентовано увагу на особливостях економічного розвитку бізнесу в умовах пандемії та воєнного часу в Україні. Досліджено метод виокремлення малих і середніх підприємств з - поміж мікро та великих підприємств в економічній системі господарювання в Україні. Проведено порівняльний аналіз показників економічної активності діючих малих та середніх підприємств за останні роки. Окреслено окремі одвічні проблеми економічного розвитку МСП та визначено нові основні виклики та проблеми розвитку МСП, пов'язані з повномасштабним вторгненням росії в Україну. Виявлено окремі позитивні зрушення у економічній діяльності малих і середніх підприємств

під час війни в Україні та перспективи у післявоєнний період. Авторами сформовано пропозиції щодо стабілізації та поступового зростання потенціалу підприємств та розвитку МСП в економіці країни, яка перебуває у війні з російським агресором на території України.

Ключові слова: економіка, малі і середні підприємства, економічні показники, економічні відносини, проблеми розвитку, пандемія і воєнний час, фактори впливу на розвиток МСП

Вступ

В умовах сучасного ринкового світу та гострої економічної конкуренції малі та середні підприємства (МСП) відіграють важливу роль в економіці і суспільстві будь якої країни. Сьогодні малі підприємства забезпечують гнучкість та стійкість економічної системи, наближають її до потреб конкретних споживачів, а водночас – виконують важливу соціальну роль, надаючи робочі місця та забезпечуючи джерело економічного доходу для значної частини населення будь-якої країни.

В Україні малі та середні підприємства за останні 15-20 років стикаються з численними одвічними економічними проблемами, включаючи обмежений доступ до фінансових ресурсів, відсутність фінансових резервів, обмеженість кола постачальників, низький рівень розвитку структури збуту та гарантійного обслуговування, локальність ресурсів і ринків, низьку конкурентоспроможність виробництва, високу вразливість до економічних та позаекономічних факторів, недостатню кваліфікацію підприємців та брак знань в різних сферах.

До цих викликів у 2020 році додалися проблеми, пов'язані з карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19 такі, як витрати на оренду під час примусового простою, погашення кредитних зобов'язань, зменшення кількості працівників, затримки у поставках, перевірки стану здоров'я при перетині кордону та проблеми з іноземними контрагентами через карантинні обмеження.

Зазначені проблеми в певній мірі відійшли на другий план через вторгнення росії в Україну, яке серйозно підірвало ділову активність та завдало значних збитків людям, містам і інфраструктурі, а також спричинило руйнівний вплив на економіку країни. В Україні МСП опинились в особливо складних умовах. Зокрема, повномасштабна війна не лише створила виклики для економіки країни загалом, але й має непрямої і прямої вплив на функціонування та перспективи подальшого розвитку МСП.

Розуміння та оцінка впливу цих факторів на розвиток МСП в Україні є важливим завданням для економічного дослідження та аналізу, оскільки МСП відіграють ключову роль у структурі економіки та забезпечують зайнятість численних громадян.

Отже, МСП в умовах війни відіграють надзвичайно важливу роль і мають широкий спектр позитивних наслідків для суспільства. Військові ж дії породжують багато соціальних викликів та загроз, допомогти подолати які можуть МСП.

Дослідження проблем економічного розвитку малого і середнього бізнесу в економіці України відображено у працях таких вітчизняних науковців: Т. Олешко, М. Кизим, Т. Чечетова-Терашвілі, В. Хаустова, Н. Попик, Т. Куклінова, Т. Мурована, С. Борт-

нік, І. Сидорук, О. Арасланова, Р. Мірошник, У. Прокоп'єва (Miroshnyk & Prokopieva, 2020), В. Лойко, Б. Александров (Loiko & Aleksandrov 2023), Г. Партин., Х. Омелян (Partyn & Omelyan, 2022), В. Мініна (Minina, 2023), В. Марченко, Д. Харитоненко, (Marchenko & Kharytonenko 2021) та інших. Але попри велику кількість публікацій та їх високий рівень, теоретичного опрацювання з досліджуваної проблеми, особливостей економічного розвитку малих та середніх підприємств України в умовах війни з їх одвічними проблемами, як новими викликами через вторгнення, так і позитивними зрушеннями створюють передумови, що залишаються мало дослідженими та актуальними для нашої держави.

Метою статті є визначення, виокремлення та дослідження економічного розвитку МСП в умовах війни в Україні та накреслення перспектив подальшого економічного розвитку малих і середніх підприємств України у післявоєнний час.

Відповідно до мети поставлено і вирішено наступні завдання: розкрити сутність дефініції “малі і середні підприємства”; охарактеризувати динаміку економічного розвитку діючих суб'єктів малих та середніх підприємств; визначити особливості економічного розвитку малих та середніх підприємств України; визначити окремі економічні зрушення під час війни та сформулювати пропозиції щодо подальшого економічного розвитку МСП в умовах війни в Україні.

Матеріал і методи досліджень

У процесі дослідження застосовувалися такі методи, як: монографічний – при теоретичному обґрунтуванні поняття «економічний розвиток», «малі і середні підприємства»; економіко-статистичний - динаміка кількості діючих суб'єктів підприємництва, наукового узагальнення – при аналізі традиційних та нових викликів та проблем економічного розвитку МСП, графічний – при економічному аналізі та узагальненні особливостей впливу досліджених викликів та факторів на рівень розвитку МСП в економіці України в умовах війни. Інформаційною базою дослідження слугували дані Державної служби статистики України, наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів, електронні ресурси, представлені в мережі Інтернет, результати власних досліджень авторів тощо.

Результати та їх обговорення

МСП – це група підприємств, які характеризуються невеликим розміром та обсягом діяльності в порівнянні з великими підприємствами чи корпораціями. Визначення конкретних параметрів, що виокремлюють малі та середні підприємства, може різнитися залежно від конкретної країни та її законодавства. Зазвичай вони включають в себе підприємства з об-

меженим обсягом обороту, кількістю співробітників та іншими характеристиками, що визначають їхню масштабність та обсяг. МСП відіграють важливу роль у розвитку економіки, створюючи робочі місця, сприяючи інноваціям та забезпечуючи гнучкість економічної системи країни. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» надає такі критерії для визначення мікропідприємств, малих, середніх та великих підприємств:

Мікропідприємствами є підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів - до 350 тисяч євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 700 тисяч євро включно;
- середня кількість працівників - до 10 осіб включно.

Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів - до 4 мільйонів євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 8 мільйонів євро включно;
- середня кількість працівників - до 50 осіб включно.

Таблиця 1

Загальна кількість діючих суб'єктів малих та середніх підприємств у 2018-2022 роках (з урахуванням фізичних осіб підприємців)

Рік	Малі підприємства	Середні підприємства
2018	3305968	16895
2019	3483628	18507
2020	3554530	18290
2021	3522932	18120
2022	3187307	15291
2022-2018	-118661	-1604

Джерело: побудовано за даними (Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2023)

Аналізуючи дані табл. 1, кількість малих підприємств у 2019 році зросла на 5,4%. 2020 рік ознаменував уповільнення зростання до 2,0%, а у 2021 р. відбулося зниження кількості на - 0,9% через продовження карантинних обмежень, спричинених коронавірусом. Найбільше ж падіння кількості малих підприємств зумовило повномасштабне вторгнення росії в Україну, наслідком якого стало падіння -9,5 %.

Стосовно середніх підприємств ситуація дещо відрізняється, а саме: у 2019 році інтенсивнішим зростання було у вигляді 9,5%, у 2020 році ситуація була діаметрально протилежна, тобто відбулося падіння кількості на -1,2% у зв'язку з тим, що малий бізнес є більш гнучким і отримав більшу державну підтримку. 2021 року відбулось також зниження на -0,9% через продовжений карантин. 2022 рік став своєрідною катастрофою для середніх підприємств через вторг-

нення росії в Україну, падіння кількості становило - 15,6%.

Середніми є підприємства, які не відповідають критеріям для малих підприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів - до 20 мільйонів євро включно;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 40 мільйонів євро включно;
- середня кількість працівників - до 250 осіб включно.

Великими є підприємства, які не відповідають критеріям для середніх підприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:

- балансова вартість активів - понад 20 мільйонів євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - понад 40 мільйонів євро;
- середня кількість працівників - понад 250 осіб.

Новоутворені підприємства під час визначення відповідності критеріям застосовують показники на дату складання річної фінансової звітності.

В Україні для визначення відповідності критеріям, встановленим у євро, застосовується офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період), розрахований на підставі офіційних валютних курсів Національного банку України, що встановлювалися для євро протягом відповідного року (Pro bukhhalterskyi oblik..., 1999).

Війна виявилась найбільш деструктивним фактором для розвитку підприємництва. Загальні прямі збитки активів підприємств оцінюються у \$11,4 млрд. Загалом від початку війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 426 великих та середніх приватних підприємств, а також державних підприємств, плюс десятки тисяч малих приватних фірм. Ймовірно, справжня цифра є більшою, оскільки не про всі підприємства є інформація, особливо якщо йдеться про тимчасово окуповані території. Загальні непрямі збитки активів підприємств оцінюються у \$51,5 млрд. Непрямі втрати включають у себе втрати доходів зруйнованих або пошкоджених підприємств, а також втрати на національному рівні окремих секторів, робота яких значно ускладнилась. Станом на червень

2023 року сума прямих збитків, завданих агропромислому комплексу України, складає \$8,7 млрд. Непрямі втрати агропромислового комплексу оцінюються у \$40,3 млрд. (*Zvit pro priami zbytky infrastruktury...*, 2023).

У щоквартальному опитуванні Європейської Бізнес Асоціації «Малий і середній бізнес в умовах війни» демонструє, що майже половина опитаних підприємців, об'єднаних проектом Unlimit Ukraine, а саме 45% працюють у повному обсязі. Інші 48% наразі працюють з обмеженнями, і тільки 7% не працюють. Водночас повністю виконують свої зобов'язання щодо виплати заробітної плати 63%, а фінансову підтримку збройним силам та населенню надають 53% респондентів. Попри те, що кількість компаній, що повністю виплачують заробітну плату, зросла за останні три місяці з 56% до 63%, на ринку праці зберігаються і деякі негативні тенденції. П'ята частина респондентів скорочує розмір зарплати, а 3% не має змоги виплачувати взагалі. На додачу, 17% опитаних вдаються до скорочень персоналу. Водночас мале та середнє підприємництво нарощує підтримку збройних сил і населення – 53% допомагають фінансово (48% у 3 кварталі) та допомогу власним працівникам, залученим до оборони країни – 24% (19% у 3 кварталі). Також 28% допомагають власною продукцією, а 26% – надають послуги.

З 37% до 41% за останні три місяці зросла кількість компаній, в яких є мобілізовані до лав ЗСУ працівники. Зокрема, у 26% їхня кількість складає до 10% від військовозобов'язаних працівників компанії, у 8% сягає 10-20%, у 6% – 20-30%, і у 1% – 30-40%. Водночас п'ята частина респондентів (21%) повідомляє, що серед мобілізованих є критичні для роботи їхньої компанії спеціалісти, зокрема керівники компаній, технологи, інженери, механіки, оператори на виробництві, бухгалтери. Третина опитаних підприємців, зокрема 33%, взагалі не мають фінансових резервів, що дещо більше за показник третього кварталу (28%). П'ята частина підприємців (20%) має резерви на кілька місяців, 15% – на пів року, 28% – на рік та більше. І тільки 2% мають резерви на один місяць. Близько третини підприємців, а саме 28%, повідомляють, що їхній бізнес поніс втрати безпосередньо внаслідок бойових дій. У цілому, втрати від війни бізнес оцінює таким чином: 59% повідомляють про втрати до 50 тис. доларів, 7% – в діапазоні 50-100 тис. доларів, і 21% – більше 100 тис. доларів (*Derevianko, 2023*).

Розвиток малих та середніх підприємств (МСП) в Україні в умовах війни має свої особливості, оскільки конфлікт вносить низку нових складних викликів до існуючих ще до вторгнення росії в Україну. Сукупність факторів впливу на розвиток МСП в Україні показані на *рисунку 1*.

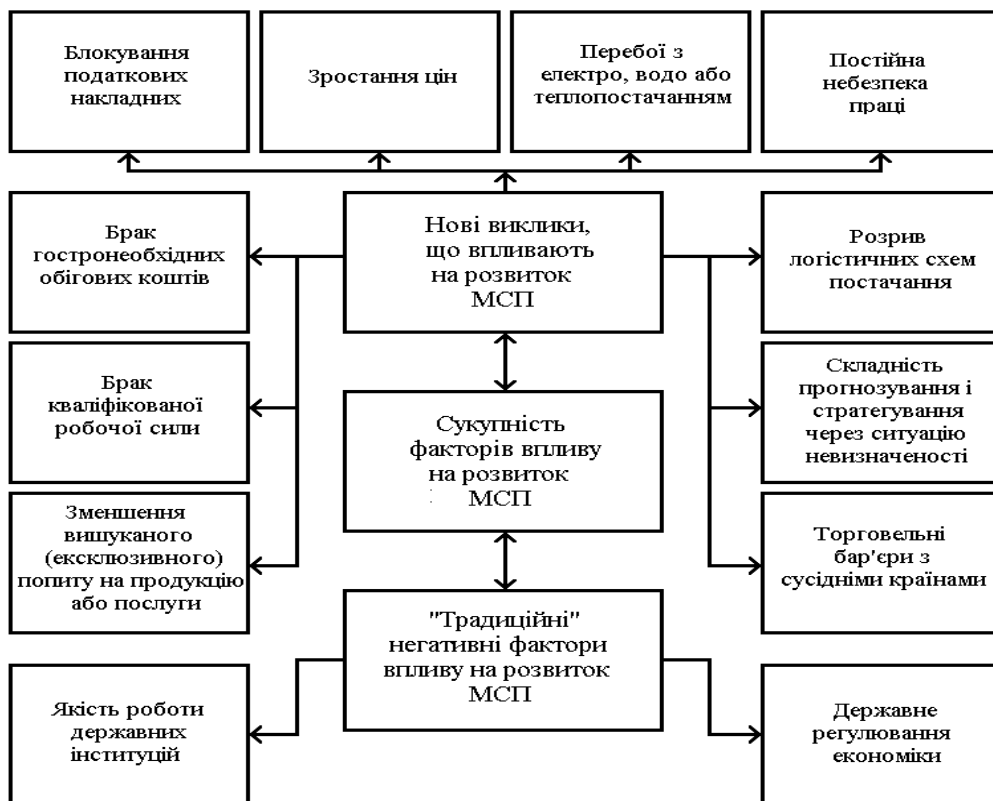

Рис. 1. Сукупність факторів впливу на розвиток МСП в умовах війни в Україні

Джерело: досліджено і адаптовано на основі (*Dlihach, 2023*)

Одвічними проблемами розвитку малих і середніх підприємств в Україні є: 1). Якість роботи державних

інституцій. Якість державних установ є однією з ключових частин зовнішнього середовища, що впливає на

розвиток МСП. Хороші державні інститути створюють сприятливий клімат для бізнесу, де підприємці можуть впевнено вести свою діяльність, надійно розраховуючи на дотримання законів та контрактів, справедливий і швидкий захист своїх прав та інтересів. Якість державних інститутів в Україні можна характеризувати за такими рейтингами: За даними Transparency International у рейтингу індексу сприйняття корупції Україна займає 116 місце з 180 (Transparency International, 2022), 89 місце з 142 у індексі верховенства права за даними World Justice Project (World Justice Project, 2023). Щодо індексу прав власності Україна зайняла 100 з 125 за даними Property Rights Alliance (Property Rights Alliance, 2023). Знаходження Українсько державного апарату в нижніх рядках списку цих рейтингів, може свідчити про низьку якість державних інститутів. Це призводить до недовіри підприємців до державної допомоги, як і в загальному до взаємодії з урядом, що в певній мірі ставить під сумнів ідею активної допомоги від держави МСП, як і загалом втручання в економіку зі сторони уряду. Усе це виливається в бажання підприємців провести податкову реформу «10-10-10».

2). Державне регулювання економіки. Регулювання ринку праці чи торговельні бар'єри є ще одним важливим фактором, який зменшує свободу вибору для підприємців в економіці. Вони призводять до значного зростання вартості робочої сили в офіційній економіці. У державному регулюванні Україна займає 119 місце з 205 за даними The World Bank Group (The World Bank Group, 2022). Даний індекс якості регулювання фіксує уявлення про здатність уряду формулювати та впроваджувати ефективну політику та правила, які дозволяють розвиток приватного сектору і сприяють йому.

Із нових викликів серед суб'єктів у підприємстві слід виділити:

1. Зменшення вишуканого (ексклюзивного) попиту на продукцію або послуги. Через відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів, що у свою чергу спричинено збіднінням населення України у зв'язку з бойовими діями на її території. Значна частина населення стикається із збільшеними труднощами у забезпеченні своїх основних потреб. Зростає рівень безробіття та зменшується загальний дохід населення, що призводить до обмеження можливостей споживачів витратити гроші на товари та послуги.

2. Брак кваліфікованої робочої сили як наслідок призову на військову службу та виїзду співробітників в інші місця. Це становить серйозний виклик для підприємств. З приростом військових подій та потреб у національній обороні виникає велика нестабільність на ринку праці через призов на війну частини робочої сили. Це особливо важливо для галузей, де технічна кваліфікація та досвід мають ключове значення. Підприємства, зокрема, можуть стикатися з ускладненнями завданнями щодо збереження оптимального рівня продуктивності праці та якості обслуговування в умовах втрати кваліфікованих працівників. Ця ситуація вимагає від підприємств виваженого планування кадрових резервів, залучення та тренування нового пер-

соналу, а також розвитку стратегій утримання та мотивації існуючих працівників.

3. Брак гостронеобхідних обігових коштів, спричинений нестабільністю виконання контрактів підприємців між собою, є серйозним фактором, який негативно впливає на фінансову стійкість підприємств. Ця ситуація породжена непередбачуваністю розвитку зовнішньої ситуації в Україні та на її внутрішньому ринку, що ускладнює надання послуг та виробництво товарів. Це, в свою чергу, створює труднощі для підприємців у плануванні своїх фінансових потреб та утриманні оптимального рівня обігових коштів.

4. Блокування податкових накладних, обумовлене низькою якістю державних інститутів та високим рівнем державного регулювання, є надзвичайно актуальним явищем в умовах високого рівня тінізації економіки в Україні, яке становить близько 50% (Yanishin et al., 2023). Це стає основною перешкодою для бізнесу та сприяє ускладненню його фінансового становища. Високий рівень тінізації економіки свідчить про поширення неофіційних, неоподаткованих операцій, які часто виходять за межі регулювання та оподаткування. Це, по суті, підштовхує підприємства до намагань ухилитися від обов'язків перед державою, що призводить до блокування податкових накладних та ризику негативної реакції з боку податкових органів. Також від такого високого рівня тінізації економіки ускладнюється взаємодія з контрагентами, тому що велика частина з них частково або повністю знаходиться тіні.

5. Зростання цін. Зростання цін на сировину та матеріали або товари, які продає підприємство. Зростання цін може виникнути не лише через саме здорожчання сировини, але і через збільшення витрат на її видобуток, обробку та транспортування. Для підприємств це стає серйозною проблемою, особливо для тих, що залежать від великих обсягів сировини чи тісно інтегровані в ланцюжки постачання. Для ефективного управління цим викликом підприємства активно шукають стратегії оптимізації виробничих процесів, вдосконалення логістичних ланцюгів та диверсифікації постачальників.

6. Перебої з електроенергією, водою, або теплопостачанням через бомбардування росією критичної інфраструктури, що призводить до зупинки виробництва продукції або до порушення технологічного процесу виробництва з відповідними наслідками. Результатом цього є не лише прямі втрати виробництва та фінансові труднощі, але й можливість появи ланцюжкових реакцій у сфері постачання, розподілу та обслуговування клієнтів. Порушення технологічних процесів впливає на зниження якості продукції, а отже, впливає на репутацію підприємства та його здатність зберігати клієнтів. Для мінімізації впливу таких ризиків підприємства вдосконалюють свої плани пом'якшення наслідків даних ситуацій, що включають резервування систем постачання енергії.

7. Постійна небезпека праці, спричинена частими обстрілами, створює нестабільність у робітничому середовищі, серйозно впливає на повсякденну діяльність малих і середніх підприємств. Необхідність призупиняти робочий процес з укриттям робітників

стає важливою частиною робочого розкладу, ускладнюючи не тільки ефективність виробничих процесів, але і загрожуючи безпеці працівників. Ця незахищеність особливо сильно позначається на секторах, пов'язаних із транспортуванням товарів і послуг. Транспортні підприємства та логістичні компанії стикаються з постійними викликами, пов'язаними з небезпекою на шляхах та пунктах вантажоперевезень. Обумовлені обставини вимагають від МСП не лише здатності ефективно керувати ризиками, але й впроваджувати інноваційні методи безпеки та додаткові заходи для захисту своїх працівників та майна.

8. Розрив логістичних схем постачання через те, що частина українських підприємств орієнтувались на російські ринки, але окупація території не уможливило будь-які перевезення через лінію фронту, а також блокування чорноморських портів, через що міжнародна торгівля змушена здійснюватись наземним транспортом, що призводить до того, що кінцевий споживач отримує товар за вищою ціною і відповідно підприємство втрачає свою конкурентоспроможність на глобальному ринку.

9. Складність прогнозування і стратегування через ситуацію невизначеності. Складність прогнозування та стратегування для малих та середніх підприємств виникає внаслідок невизначеності, спричиненої війною у сучасних умовах ринку. Невизначеність може суттєво ускладнити розробку та впровадження новітніх технологій. У змінних умовах ринку стратегії, розроблені МСП, можуть виявитися менш ефективними або непридатними до реалізації, як і не можливими для планування більш ніж на рік. Підприємства дещо втратили конкурентну перевагу через недостатню реакцію на ринкові тенденції або неврахування факторів ризику. У результаті цього збільшується загальний ризик невдачі, що впливає на фінансове становище та стабільність МСП.

10. Торговельні бар'єри з сусідніми країнами стали ще однією проблемою, яка примушує малі та середні підприємства переглядати свою стратегію діяльності. Особливо ця проблема відчутна для підприємств, які займаються виробництвом аграрної продукції. До початку повномасштабної війни росії проти України вони успішно здійснювали експорт через чорноморські порти, але внаслідок конфлікту спробували перенаправити свою продукцію через "Західних сусідів" України. Це рішення викликало невдоволення місцевих аграріїв у зазначених країнах, які в свою чергу активно пролобіювали свої інтереси. Цей тиск призвів до введення торговельних обмежень та обмежень імпорту української продукції з метою захисту власних ринкових позицій в рідних країнах лобістів. Для МСП, зокрема в сфері агробізнесу, це стало серйозним викликом, оскільки вони тепер стикаються з несприятливими умовами для експорту та реалізації своєї продукції на зовнішніх ринках. Для подолання цього виклику підприємства розглядають альтернативні ринки, аби диверсифікувати свою експортну стратегію та активно співпрацювати з урядовими інституціями для зменшення торговельних обмежень.

Складні умови, обумовлені воєнним конфліктом, визначають особливості розвитку малих і середніх

підприємств (МСП), приводячи до несприятливих наслідків, а в інших випадках інколи — до позитивних зрушень у їхній діяльності. Вплив війни переважно мав руйнівний характер для МСП, проте криза в певних випадках виявилася можливістю для розвитку та адаптації: Основні позитивні зрушення в діяльності МСП показані на [рисунок 2](#).

Рис. 2. Окремі позитивні зрушення у діяльності МСП спричинені війною в Україні

Джерело: досліджено і адаптовано на основі ([Problemy ta potreby MSB... , 2023](#))

Отримання нових замовлень фірмами та компаніями від держави та волонтерів. Зокрема, це стало можливим за рахунок зменшення кількості конкурентів або збільшення обсягу державних замовлень в контексті мобілізації ресурсів. Підприємства, які змогли швидко адаптуватися до змін у ринкових умовах та поставок, отримали можливість збільшити свою ринкову частку та покращити своє фінансове становище.

Вплив девальвації гривні на економічну діяльність виробників. Українські виробники (на противагу іноземним) через девальвацію гривні та порушення логістичних ланцюжків отримали ширший збут та цінову перевагу. Девальвація гривні дозволила українським виробникам пропонувати свою продукцію на міжнародних ринках за більш привабливими цінами, що викликало інтерес союзників і споживачів. Порушення логістичних ланцюжків, хоча й призвело до тимчасових труднощів, в іншому вигляді вимагало пошуку альтернативних шляхів та методів доставки, що сприяло більшій гнучкості та ефективності українських виробників. Ці два фактори в сукупності надали українським виробникам ширший збут, оскільки їхні товари стали більш доступними для зовнішніх ринків. Отримання цінової переваги дозволило їм конкурувати ефективніше з іноземними компаніями та розширювати свою присутність на міжнародних ринках. Таким чином, несприятливі економічні умови відкрили нові можливості для українських виробників у глобальному бізнесі.

Оптимізація та раціоналізація бізнесу МСП. Бізнес оптимізується, раціоналізується, шукає нестандартні способи заробітку. Так, у сучасних складних умовах бізнес активно використовує стратегії оптимізації та раціоналізації для підвищення ефективності та пошуку нових, нестандартних способів заробітку. Оптимізація дозволяє компаніям оптимально використовувати ресурси, зменшувати витрати та підвищувати продуктивність. Раціоналізація, у свою чергу, спрямована на спрощення бізнес-процесів, впровадження новітніх технологій та оптимізацію управління.

Збільшення обсягів експорту вітчизняної продукції за кордон через ліквідацію мита. Компанії активніше стали шукати збут за кордоном. Світ став більш відкритим для українського бізнесу. В умовах війни компанії виявили велику активність у розширенні своїх горизонтів і пошуку нових ринків за кордоном. Незважаючи на виклики конфлікту, світ став більш відкритим для українського бізнесу, що вимагає від компаній стратегічної адаптації та пошуку нових можливостей. За умов воєнного конфлікту компанії виявляють себе гнучкими та відданими досягненню міжнародного успіху. Шукаючи збут за кордоном, вони можуть реагувати на складні ринкові умови шляхом розширення експортних можливостей та підтримки стійкості в умовах високої невизначеності та ризику.

Підвищення вартості виробленої продукції. Бізнес переходить на виробництво продукту з високою доданою вартістю, шукає нішевий або ексклюзивний продукт. Це дозволяє підвищити маржинальність та конкурентоспроможність, орієнтуючись на якісні аспекти та інноваційні рішення. Пошук нішевих чи ексклюзивних продуктів допомагає виробникам утримувати свою частку на ринку в умовах обмеженості ресурсів.

Зростання економічної активності та кооперування підприємств. У ситуації повномасштабної війни українські компанії виявляють активність у спільній роботі та кооперації. Наприклад, зусилля у напрямку об'єднання ресурсів, технічних знань та досвіду стають невід'ємною частиною стратегій підприємств для забезпечення взаємодопомоги та спільного подолання труднощів, пов'язаних з умовами війни. Цей підхід дозволяє підприємствам вітчизняного підприємницького середовища ефективно протистояти викликам, збільшуючи свою стійкість та здатність до адаптації в умовах військових дій на території України.

Висновки

Малі та середні підприємства відіграють ключову роль у забезпеченні гнучкості та стійкості економічної системи. Вони спрямовують економіку ближче до потреб і побажань звичайних споживачів, одночасно виконуючи важливу соціальну місію - створення робочих місць та забезпечення джерела доходу для значної частини населення. Крім того малі та середні підприємства, а також фізичні особи-підприємці виконують суттєву соціальну функцію, зокрема, створюють значну кількість нових робочих місць. Також малий бізнес і частково середній є мобільним і здатним швидко реагувати на зміни на ринку, що є важливим в умовах постійної невизначеності. Тому їхній стан і економічний розвиток є надзвичайно важливими для економіки України.

МСП в Україні зустрілись із численними одвічними і вже новими викликами, пов'язаними з карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19 і воєнним станом. Але зазначені проблеми пов'язанні з карантинними обмеженнями в певній мірі відійшли на другий план через вторгнення росії в Україну, яке серйозно підірвало ділову активність та завдало значних економічних збитків, а також спричинило руйнівний вплив на економіку країни і відповідно на МСП, створивши нові виклики, які визначили розвиток малих та середніх підприємств в Україні за останні два роки. Серед них можна виділити: зменшення попиту на продукцію або послуги, брак робочої сили, брак обігових коштів, блокування податкових накладних, зростання цін, перебої з електро, водо або теплопостачанням, постійна небезпека праці, розрив ланцюжків постачання, складність прогнозування або стратегування через невизначеність, торгівельні бар'єри з сусідніми країнами.

Вплив війни переважно мав руйнівний характер для МСП, проте криза в певних випадках виявилася можливістю і поштовхом для підприємств до розвитку: деякі компанії отримали нові замовлення, відбувся вплив девальвації гривні на економічну діяльність виробників, здійснився поштовх до оптимізації та раціоналізації бізнесу, відбулось розширення експорту української продукції за кордон, а також виробництво продукції з вищою вартістю та зростання ділової активності кооперацій.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи для майбутніх досліджень будуть пов'язані з оцінкою реального стану та особливостей економічного розвитку малих та середніх підприємств та участі зарубіжних підприємств та компаній у відбудові України в повоєнний час.

References

- Corruption Perceptions Index. (2022). Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/ukr> (data zvernennia: 16.11.2023).
- Derevianko, A. (2023). Pidtrymka spivrobitnykiv ta dopomoha ZSU zalyshaiutsia v priorityeti dlia MSB. Yevropeiska Biznes Asotsiatsiia. URL: <https://eba.com.ua/pidtrymka-spivrobitnykiv-ta-dopomoga-zsu-zalyshayutsya-v-priorityeti-dlya-msb/> (data zvernennia: 16.11.2023) (in Ukrainian).
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2023) URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
- Dlihach, A. (2023). Stan ta perspektyvy maloho y serednoho biznesu. Ekonomichna pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/11/707562/> (data zvernennia: 16.11.2023) (in Ukrainian).
- International Property Rights Index 2023. (2023). URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org> (data zvernennia: 16.11.2023).

- Loiko, V., & Aleksandrov, B. (2023). Support and development of small and medium-sized businesses in Ukraine in the conditions of war. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*, 1(11) 228-237. DOI: <http://doi.org/10.32750/2023-0119>.
- Marchenko, V. M., & Kharytonenko, D. V. (2021). Current trends of small entrepreneurship development in Ukraine. *Economic Bulletin of NTUU Kyiv Polytechnical Institute*, 19, 82–88. DOI:10.20535/2307-5651.19.2021.225854.
- Minina, V. (2023). Driving economic progress: the role of small and medium-sized enterprises in Ukraine's employment and income growth. *Economy and Society*, 50. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-50-30.
- Miroshnyk, R., & Prokopieva, U. (2020). Development of small and medium-sizes businesses in Ukraine: problems and possibilities. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhnika. Serii: Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, 4(1), DOI: 10.23939/semi2020.01.063.
- Partyn, H., & Omelyan, Kh. (2022). Lending activities to small and medium enterprises in Ukraine: current features and ways of development, *Efektivna ekonomika*, 2. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.2.72.
- Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini. (1999). *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1999, 40, st. 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14/ed20220810#Text> (data zvernennia: 16.11.2023) (in Ukrainian).
- Problemy ta potreby MSB maizhe cherez rik pislia pochatku viiny. (2023). *European Bank for Reconstruction and Development*, 7. URL: <https://www.merezha.ua/reports/2023/Challenges-and-Needs-of-SMEs-in-War-Time.pdf> (data zvernennia: 16.11.2023) (in Ukrainian).
- Regulatory Quality: Estimate (2022). *The World Bank Group*. URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=RQ.EST&country> (data zvernennia: 16.11.2023).
- WJP Rule of Law Index. (2023). *World Justice Project*. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Ukraine/ranking> (data zvernennia: 16.11.2023).
- Yanishin, Y., Dudyak, R., & Vovk, O.-V. (2023). Shadow economy in Ukraine and its determinants. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series Economical Sciences*, 25(101), 22–30. DOI: 10.32718/nvlvet-e10103.
- Zvit pro priami zbytky infrastruktury ta nepriami vtraty ekonomiky vid ruinvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy stanom na cherven 2023 roku. (2023). URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/09/June_Damages_UKR_Report.pdf (data zvernennia: 16.11.2023) (in Ukrainian).